

RUSYA'DA HUN ARKEOLOJİ ÇALIŞMALARI**HUN ARCHEOLOGY STUDIES IN RUSSIA****FİLİZ SOFUOĞLU**

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD

ÖZET

Konargöçer hayat tarzı benimseyen bozkır topluluklarının siyasi, askeri, iktisadi ve sosyo-kültürel hayatına yönelik bilgiler oldukça sınırlıdır. Kesin kuruluş tarihi tam olarak bilinmeyen Asya Hun İmparatorluğu hakkındaki ilk bilgiler dönemin Çin yıllıklarından ve son yüzyılda yapılan arkeolojik kazılardan elde edilmektedir. Arkeolojik kazılar Asya Hun İmparatorluğunun ihtişamlı tarihinin aydınlatılmasında oldukça elzemdir. Nitekim Asya Hun imparatorluğunun hüküm sürdüğü bölgeler içinde yer alan Çin, Moğol ve Rus arkeolojisi şüphesiz bizlere bu imparatorluk ile ilgili önemli maddi kültür unsurlarını sunmaktadır. Kazılan kurganlar üzerine alanda çalışılarak yapılan yayınların neredeyse tamamının Rus araştırmacılara ait olduğu bilinmektedir. Bu araştırmalarda şüphesiz Coğrafya'nın payı çok büyüktür. Rusya'nın arkeolojik çalışmalara verdiği önemle bu alanda Sergei Ivanovich Rudenko, M.P Gryaznov gibi başlıca Rus bilim insanları kazı çalışmalarında bulunarak ortaya çıkarılan kurganları bilim dünyasına kazandırmışlardır. Özellikle; P.B Konovalov, L.A. Evtyukhova, Kiselev, Smirnov gibi Rus bilim insanlarının görüşleri ise Proto-Türk tarihinin aydınlatılmasına ışık tutmaktadır. Kazılan kurganlar içerisinde en dikkat çekici ve Asya Hunları ile bağlarının olabileceği düşünülen kurganlar Pazırık kurganlarıdır. Bu kurgandan çıkarılan ve Asya Hun İmparatorluğuna ait olduğu düşünülen arkeolojik malzemeler ise Rusya sınırları içinde yer alan St. Petersburg şehrindeki Hermitage müzesinde sergilenmektedir. Bu açıdan Rusya, Asya Hun tarihinin gizeminin aydınlatılmasında kritik bölgelerdendir. Bu çalışmada ise Rus arkeolojisindeki Asya Hun İmparatorluğu kazıları ele alınarak, bu kazılarda ortaya çıkarılan Asya Hunlarına ait kurganları ve bu kurganların Hun tarihinin aydınlatılmasındaki önemine ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Rus Arkeolojisi, Asya Hun İmparatorluğu, Pazırık, Kurganlar.

ABSTRACT

Information on the political, military, economic and socio-cultural life of the steppe communities adopting a nomadic lifestyle is very limited. The first information about the Asian Hun Empire, whose exact foundation date is unknown, is obtained from the Chinese annals of the period and archaeological excavations in the last century. Archaeological excavations are essential to enlighten the glorious history of the Asian Hun Empire. As a matter of fact, Chinese, Mongolian and Russian archeology, which are among the regions where the Asian Hun empire prevailed, undoubtedly provides us with important material culture elements related to this empire. It is known that almost all of the publications made on the excavated kurgans in the field belong to Russian researchers. Undoubtedly, Geography has a great share in these studies. With the importance that Russia attaches to archaeological studies, leading Russian scientists such as Sergei Ivanovich Rudenko and M.P.Gryaznov made excavations and brought the kurgans unearthed to the scientific world. Especially; P.B Konovalov, L.A. The views of Russian scientists such as Evtyukhova, Kiselev and Smirnov shed light on the history of Proto-Turk. Among the excavated kurgans, the most remarkable kurgans are Pazırık kurgans, which are thought to have ties to the Asian Huns. Archaeological materials from this kurgan, thought to belong to the Asian Hun Empire, are the St. It is exhibited in the Hermitage museum in St. Petersburg. In this respect, Russia is one of the critical regions in illuminating the mystery of the Asian Hun history. In this study; In Russian archeology, the excavations of the Asian Hun Empire will be handled, and the importance of these kurgans in the enlightenment of the Hun history will be shed on.

Keywords: Russia, Russian Archeology, Asian Hun Empire, Pazyryk, Kurgans.

GİRİŞ

Asya Hun İmparatorluğu bilindiği üzere tarihe nam salmış, bilinen en eski Türk devletidir. Bu köklü imparatorlukla alakalı kaynaklar ise oldukça sınırlıdır ve bu sınırlı imkânlar doğrultusunda bilgi veren tek yazılı kaynak Çin kaynaklarıdır. Ünlü tarihçi Gumilev, ilk Çin devletinin ortaya çıkışını Çin hanedanlığının ilk yıllığı olanlı Shang-yin olarak değerlendirmektedir¹. Fakat bu hanedanlık döneminin siyasi olaylarının sınırlılığına da değinerek kaynak yetersizliğinden bahsetmiştir. Bu bilgiden yola çıkarsak kaynak eksikliği ve bilgi sınırlılığı nedeni ile Çin kaynakları tek başına bu imparatorluğun köklü tarihinin aydınlatılmasında büyük rol oynamakta fakat yeterli kalmamaktadır. Bu nedenle elimizde bulunan tek yazılı kaynaklar arkeolojik verilerle de desteklenmelidir. Çin yazıcı bir millet olup tarihi boyunca da irtibatla olduğu devletler hakkında hanedanlık kayıtlarında bulunmuştur. Çin'in bu tarih yazıcılığı bizi Asya Hunlarıyla alakalı ilk irtibata geçtikleri döneme kadar götürürken, arkeoloji ise bu ilk irtibatların daha ötesine götürebilir, bu açıdan arkeolojinin önemi yadsınamaz. Asya Hunlarının ihtişamlı tarihini aydınlatmak için ilk başta onlardan kalan maddi kalıntılara başvurmak gerekmektedir. Arkeoloji bu bağlamda yol gösterici bir rehber olmuştur. Bu rehberin konargöçer hayat tarzı benimsemiş olan Türklere ait maddi kültür unsurlarının ve yaşadıkları dönemin aydınlatılmasında oldukça önemli bir yeri vardır. Asya Hunlarına ait maddi kültür unsurlarının başında arkeolojik malzemelerin geldiğini belirtmiştik. Fakat bu arkeolojik verilerin Asya Hunlarına mı yoksa başka bir medeniyete mi ait olduğu meselesi hep tartışma konusu olmuştur. Bu konuda farklı tezler ileri sürülmüş olup, farklı görüşler ortaya atılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bilim insanlarının bu konu hakkındaki görüşlerine değinilecektir. Ancak bir malzemenin hangi topluluğa ait olduğunun aydınlatılmasında, Kültürel benzerliklerin ön planda olduğu unutulmaması gereken bir unsurdur. Çıkarılan malzemelerin özelliklerine bakılarak karşılaştırmalar ile sonuca ulaşılabileceğini söylememiz yerinde olacaktır. Nitekim kurganlardan çıkarılan arkeolojik malzemeler; savaş aletleri, balta, bıçak, ok ucu, süngü, kılıç, kalkan, mutfak eşyaları, ev eşyaları, halı, kilim (en meşhur olan ve önem arz eden Pazırık halısı), her türlü giyim kuşam eşyası, süs eşyaları, takı, toka, ayna, kemer uçları, (hayvan üslubunun ağırlıklı olduğu) müzik aletleri, mimarı yapı ve heykeller vb. ile ve bu malzemelerin doğru analizi ile gerçeğe ulaşmak mümkündür. Çıkarılan malzemelerin özellikleri ile medeniyetler arası kültürel ilişkilerin benzer ve benzer olmayan yönleri ortaya konulmaktadır.

Eşyaların benzerliklerinin yanı sıra coğrafya da kurganların hangi medeniyete ait olduğunun ortaya çıkarılmasında oldukça mühimdir. Asya Hunları için elzem bölge Rusya, Çin ve Moğolistan olup bu bölgelerde hüküm sürdükleri bilinmektedir. Hun Bakiyelerini bu bölgelerde aramak yerinde bir eylemdir ve çıkarılan arkeolojik malzemelerde bunu destekler niteliktedir. Dolayısıyla bu bölgelerde yapılan çalışmalar Proto-Türk tarihinin gizemini aydınlatmada ilk basamaktır. Proto-Türkler ve Türkleri ilgilendiren en önemli bölgeleri ise şöyle sıralayabiliriz; Kuzeyde Minusinsk ve yakın çevresi, Altaylar, (özellikle Dağlık Altay Bölgesi) Yenisey nehri çevresi, Baykal gölü civarı, Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan (özellikle Issık gölü çevresi) ve Doğu Türkistan bölgesidir. Ayrıca kurganları üzerine en çok

¹ L.N Gumilev, *Hunlar*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013) 28.

çalışılan bölge Altay bölgesidir². Bulunan kurganlar içerisinde en dikkat çekici ve Asya Hunları ile bağlarının olabileceği düşünülen kurganlar Pazırık kurganlarıdır. Kurganların yayıldığı bölgeler bozkır kuşağı denilen bölgelerdir. Burada doğudan batıya uzanan geniş bir kültür kuşağından söz edilebilir. Bu kuşağın genişliği göz önüne alınırsa bütün kurganların kazılması uzak bir olasılıktır. Sadece kazılan bölgelere yoğunlaşmak aldatıcı olabilmektedir³. Türk Tarihini değerlendirirken geniş bir yelpazeden değerlendirmek gerekmektedir. Çıkarılan kurganlara ait çalışmaların geneli, Rus bilim insanlarına aittir. Daha öncede belirtildiği gibi bunda coğrafyanın etkisi fazladır. Bir zamanlar Sovyetler birliği sınırları içinde yer alan bu bölgelerde Sovyetlerin dağılması ile Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir, fakat yine de Rus bilim insanlarının, bu alanda araştırmalara halen ön plandadır⁴. Çalışmamız da Rus Arkeolojisinde, Asya Hun İmparatorluğuna ait kazıları değerlendirilip, yapılan kazıların Türk tarihinin ve kültürünün bünyesinde barındırdığı gizemi ortaya çıkarmaktaki önemine ışık tutulacaktır. Bu kazılan kurganlar, Türklerin ne kadar geniş bir coğrafyaya ev sahipliği yaptığının kanıtı niteliğindedir.

Arkeolojik Verilerin Tespitinin Asya Hun İmparatorluğu İçin Önemi

Asya Hun İmparatorluğunun ikinci önemli kaynağı arkeolojik buluntulardır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Asya Hunlarına ait yazılı kaynaklar sadece Çin kaynaklarıdır. Çin'de ise düzenli tarih verme sistemi M.Ö. 841'de Chou hükümdarı Li devrinde başlamıştır⁵. Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere Asya Hunların erken dönemi hakkında bilgi sınırlığı arkeolojiye daha da önem yüklemektedir. Asya Hunları için arkeolojik malzemenin sunduğu veriler yazılı kaynaklardan çok daha önemlidir. Yazılı kaynaklar dönemin koşulları üzerinden ve objektiflikten uzak bir tutum içerisinde gidebilirken, arkeolojik malzemeler verileri somut bir şekilde sunmaktadır. Asya Hun imparatorluğunun tarihini çalışırken sadece yazılı kaynaklardan faydalanmak onların kültürel özelliklerini kavrama bakımından eksik bırakabilir. Bu imparatorluğun tarihini, kültürünü, sosyal yaşamlarını, anlamak için arkeoloji temel niteliktedir.

Türkiye'de, Asya Hunları'nın kültür tarihi ile alakalı çalışmalar yok denecek kadar azdır. Maddi kültür kalıntılarını görmek için Rus, Çin ve Moğol arkeolojisinden faydalanılmaktadır. Bunun temelinde ise bilindiği üzere coğrafya etkilidir, Hun mezarlarının %95'ine Moğolistan ev sahipliği yapmaktadır⁶. Rusya ve Moğolistan'da yapılan Asya Hun arkeolojik kazı çalışmaları Çin'e göre daha erken başlamıştır. Eski Sovyetler birliği sınırları içinde kalan bölgedeki Hun kalıntıları araştırmaları oldukça önemli yer tutmaktadır. Grek, Çince ve Rusça olarak yazılan arkeoloji kazı raporlarının hemen hemen hiçbiri henüz dilimize kazandırılmamıştır⁷. Türk tarihinin karanlık kalan kısmının aydınlatılması ve günümüzde atalarımızın sınırlarının nereye kadar ulaştığının ispatı açısından arkeoloji öncelik olarak başvurulması gereken bilim dalıdır.

² Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları, Kurganlar*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015) 15.

³ Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal mezarları*, 1.

⁴ Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal mezarları*, 3.

⁵ Konuralp Ercilasun, *Türk Tarihinde Asya Hunları Birinci Hâkimiyet Dönemi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019) 18.

⁶ Ahmet Taşağıl, *Bozkırın ilk İmparatorluğu Hunlar*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020) 260.

⁷ Eyüp Sarıtaş, *Çin'de Hun Araştırmaları*, (İstanbul: Selene Yayınları, 2010) 68 vd.

Rusya'daki Arkeolojik Çalışmaların Başlangıcı ve Hun Buluntuları

Rus ve Moğol arkeologların 1941-1945 ve 1946 yıllarındaki yaptıkları kazılarda dört Hun şehrini ortaya çıkardıkları bilinmektedir. Asya Hunlarına ait olduğu bildirilen bu şehir kalıntılarının birincisi; Hakas otonom bölgesinin Abakan şehri yakınlarında yer alan Çin tarzında yapılmış bir saray kalıntısıdır. Hun arkeoloji uzmanı Kiselev, bu sarayın M.Ö. 99 yılında Hunlara teslim olan Çin Generali Li Ling tarafından yapıldığına inanmaktadır. Asya Hunlarına ait ikinci şehir kalıntısı ise Uyratya'nın Başkenti Ulan-Ude şehrinin 16 km güneybatısında yer almaktadır. Bu şehirde çıkan kalıntılar da Çin yazılarının bulunduğu taşlar Çin-Hun ilişkisinin varlığını kanıtlamaktadır. Kazılardan çıkarılan hayvanlara ait kafatasları, kemikten yapılmış ok uçları, tahıl saklama depoları, su kuyuları, demir eritme kapları, Hunların sosyal yapıları hakkında pek çok ipuçları vermektedir. Üçüncü kalıntı; Kelul'un ırmağı yakınlarında bulunup Sovyet bilim adamları tarafından keşfedilmiştir. Dördüncü kalıntı merkezi de Üçüncü kalıntı merkezinin yarısı büyüklükte olup Kelul'un ırmağı kenarında ortaya çıkarılan kurban kesme merkezidir. Asya Hun İmparatorluğu dönemine ait Çince kaynaklarda bile olmayan yeni buluntu merkezleri, Türk Kültür Tarihi bakımından kalıplaşmış bilgileri yeniden inşa edecek düzeyde öneme sahiptir⁸. Rusya bölgesinde ulaşılan kurganların günümüze kadar sağlam gelmesini Tarih'in bizlere armağanı olarak net bir ifade ile söyleyebiliriz.

Rusya Federasyonu Altay Bölgesindeki Hun Kurganları;

- a) Pazırık Kurganları (Beş Kurgandan oluşmaktadır)
- b) Şibe Kurganı
- c) Tuyahdı (Tüekta) Kurganı
- d) Başadar Kurganı
- e) Ulandırık Kurganları
- f) Katandı Kurganı
- g) Berel Kurganı
- h) Ukok Kurganı

Pazırık Kurganları, Altun-Yış (Altay), Yarış ovası (Cungarya), Tarbagatay Dağları, Kara İrtiş ve Yumar vadileri etrafında ortaya çıkarılmıştır. Pazırık mezarları ilk defa 1919 yılında S.I Rodenko ve M.P Gryaznov adlı iki Rus bilim adamı tarafından bulunmuştur. Sibirya'da Ulagan vadisinde ve tamamen donmuş durum da olan ceset ve eşyalara rastlanılmıştır⁹. Pazırık kurganları pek çok bilim insanı tarafından Asya Hunlarının başlangıç devirlerine veya Asya Hun devirlerine ait olarak kabul edilmektedir. Fakat genel olarak, bu kurganların hangi medeniyete ait olduğu her zaman tartışma konusu olmuştur.

Kurganların sahibi olan medeniyetler konusunda pek çok farklı görüşler sunulmuştur. Bu görüşlerin birkaçına bakacak olursak P.B Konovalov; Noin-Ula, Pazırık ve Taşık mezarlarında üzüntü belirtisi olarak kesilmiş saç örgüleri koyma geleneğinin var olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu gelenek, Han Hanedanlığı döneminde Çin tarihinde de vardı. Ve yine tüm Pazırık

⁸ Sarıtaş, *Çin'de Hun Araştırmaları*, 80 vd.

⁹ Sadettin Gömeç, "İslam Öncesi Türk Tarihi Kaynakları Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 20/31 (2000): 63.

kurganlarında tabak şeklinde çıkarılabilir kapaklı ahşap kamp masaları da bulunmuştur. Noin-Ula'daki altı numaralı kurganda da bacakları cila ile kaplanmış, Han Hanedanlığı dönemine ait benzer masalar bulunmuştur. Konovalov burada Çin'deki kültür ile Pazırık ve Noin-Ula kültürü arasındaki benzerliği dikkat çekmektedir. L.A. Evtyukhova göre ise Pazırık ve Noin-Ula yapılarının inşasının neredeyse tam benzediklerini dile getirmiştir. Pazırık ve Noin-Ula mezar odalarının düzenlenmesindeki benzerliği odaların iç duvarlarının keçe halı ve ipek kumaşlarla örtülmesi geleneği ile pekiştirilmiştir. Kiselev ise Pazırık kurganlarının, Hun mezarları ile farklı tasarım özellikleri olduğunu belirtir. Özellikle çiftli mezar odasının tasarımı Hun mezarları ile Pazırık kurganlarının farkını açık şekilde göstermektedir. Fakat yine Kiselev, Pazırık kurganlarının Noin-Ula kurganları ile benzer özellikler olduğunu da belirtmiştir. Bu benzerlikler ise yapı malzemelerinin işlenmesinin ve kalitesinin yanı sıra duvar dekorasyonu ve kaplama detayları, duvar perdesi, özel bitkilerle tavan kaplaması gibi oldukça belirgin benzer özelliklerinin olduğunu belirtmiştir. Yine Smirnov ise Pazırık kazılarına katılan SI Rudenkoyu eski Pazırık kültürü'nün, İskitler ile olan bağlantılarını abarttığı için eleştirilmiştir. Simolov, fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir; Pazırık kurganının yapılış usulünün M.Ö son yüzyıllarda Minusinsk Havzası'ndaki Pazırık mezar yapıları ile Noin-Ule'deki (kuzey Moğolistan) Xiongnu Shan'yu mezarlarının aynı olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Gorny Altay Pazırık kültürünün İran dillerinden ziyade Türk Dili konuşan konar-göçer halklarla ilişkilendirmek için çok neden olduğunu vurgulanmıştır. Ona göre Pazırık kültürü, Proto-Türk kültürünün oluşum bölgesinin bir parçasıdır¹⁰. S. Rudenko, M.Gryaznov, A.Mongait, Vanstayn gibi akademisyenlerin İç Asya ve Güney Sibirya'da yapmış oldukları, Batı Dillerindeki yayınları Asya Hunlarına yönelik faydası olmuştur. Ancak bununla birlikte "Türk Kültürü" konusundaki zaaf ve komplekslerinden ötürü kaynaklanan birtakım tutumlarından dolayı birçok gerçeği sessizce göremezden gelmişlerdir¹¹. Buradan ise çıkarılan malzemelerin objektiflikten uzak bir tutum ile değerlendirilmiş olabileceğinden söz etmek yerinde olacaktır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu kurganlar pek çok araştırmacılar tarafından değişik topluluklara mal edilmiştir¹². At koşum takımları, kadavraları gömülen atların özellikleri kurganların hangi topluluğa ait olduğunun ispatında önemlidir. Konuyu inceleyen A. İnan 10 atın gömülü olduğu Pazırık kurganında tespit ettiği 4 temel husus Türk toplumlarının gelenekleri ile alakalı olduğunu vurgulamıştır¹³. Bu unsurlar şunlardır;

1. Atlarının sayılarının on ve kulaklarındaki nişanın ayrı olması
2. Atların uyluk, yele ve topuk saçaklarının kesik olması
3. Ölü ile beraber gömülmeleri
4. On atın hepsinin aygır olması

Bütün bu ipuçlarından yola çıkarak A. İnan, Pazırık kurganından çıkan at kalıntılarının Türk toplumuna ait olabileceğini açıklamaya çalışmıştır.

¹⁰ Etnicheskaya Identifikatsiya Pazyrksoy Kultury (Istoriografia Voprosa), Этническая идентификация Пазырыкской культуры (историография вопроса)
https://idelaltai.ucoz.ru/publ/etnicheskaja_identifikacija_pazyrykskoj_kultury_istoriografija_voprosa/1-1-0-1. Erişim Tarihi: 16.11.2020.

¹¹ Diyarbekirli, "Eski Türklerde Kültür ve Sanat", 829.

¹² Yaşar Çoruhlu, "Arkeolojik Kazı Sonuçlarına göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği", 38, ICANAS 10-15.09.2007 Ankara/Türkiye Bildiriler/Papers-Tarih ve Medeniyetler Tarihi-History And History of Civilizations III, *Atatürk, Türk Tarih Yüksek Kurumu* (2012): 1055.

¹³ Çoruhlu, "Arkeolojik Kazı Sonuçlarına göre", 1558.

Pazırık kurganlarının özelliklerinden bahsedecek olursak bu kurganların büyük olanları I-V numaraları kurganlardır¹⁴. Pazırık kurganından çıkan en değerli parça ise Pazırık halısıdır. Halının hangi topluluğa ait olduğu tartışma konusu olmuştur. Pazırık kurganlarının İskitlere ait olduğunu düşünen bilim adamları doğal olarak Pazırık halısının da İskitlere ait olabileceğini iddia etmişlerdir. Hatta bazı bilim insanları bu halının İran kökenli olduğunu düşünmüşlerdir. Konu ile alakalı olan Türk bilim insanları ise İran kökenli olması meselesini tamamen reddetmektedirler. Figürlerden ve motiflerden yola çıkarak Türk topluluklarından biri olan Hunlara ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu bilim insanlarından Nejat Diyarbakırlı, V. kurganda bulunan büyük halının eski Türk halısı olduğunu belirtmiştir¹⁵. Şüphesiz bu düşüncenin temelinde halının üzerindeki hayvan üslubu dediğimiz Hun sanatının izlerinin bulunması yatmaktadır. Aynı zamanda halının Türk düğümü denilen teknikle dokunmuş olması bu görüşü desteklemektedir. Konu ile ilgilenen Türk sanat tarihçilerde Hun eseri olduğu konusunda fikir birliğinde bulunmuşlardır¹⁶. Pazırık halısı, yüksek dokuma tekniği ve zengin motifleri ile sekizgen Türkmen gülünün ilk örneklerini taşımaktadır. Asya Hunlarından bu zamana kadar Türk toplumları arasındaki halı geleneğinin işleyişini net bir şekilde göstermektedir. İç Asya da gelişen halıların motif ve desenleri diğer sanat kolları ile bağlantılı olmuştur. Bunu hayvan üslubunun Pazırık halısındaki örnekleri ile rahat bir anlayabilmekteyiz. Pazırık halısından bugüne bakıldığında Türkmen halısında ve Pazırık halısında benzer detaylar görülmektedir. Aynı şekilde Bergama, Şirvan, Kaşgay tipi halılar Kırgız, Kazak ve Türkmen halıları ile ilişkilerini halen devam ettirmişlerdir. Buradan anlaşacağı üzere halı üzerinde bulunan ve Türk kültürünü yansıtan bir motifin dahi yüzyıllar boyu devam eden ve köklü bir geçmişe sahip milletin izleri olduğunu görülmektedir¹⁷. Kısacası Pazırık mezarından M.Ö. 400-200 yıllarına ait halılar, giyim eşyaları, ayakkabılar, arabalar, mumyalanmış kadın ve erkek cesetleri, müzik aletleri, at koşum takımları, süs eşyaları bulunmuştur. Tamamen donmuş mezarlar içerisinde bulunan bu kalıntılar Türk tarihinin aydınlatılmasında önemli bir ışık olmaktadır¹⁸.

Şibe Kurganı, Pazırık kurganına yakın özellikler gösteren bu kurgan 1927 yılında Griaznov tarafından Ursul nehrinin Şibe bölgesinde ortaya çıkarılmıştır. Bu kurganda da diğer kurganlarda olduğu gibi soyulma olayları görülmüştür ve soygunculardan geri kalan gözden kaçan birkaç parça küçük objeler kalmıştır. Bu kurganın iç odasında ağaçtan oyma lahitte mumyalanmış, yaşlı bir adam ve çocuk iskeleti bulunmuştur. Çıkan cesetlerden yaşlı olanının Moğol ırkına mensup olduğu ispatlanmıştır. Rus araştırmacılara göre bu yaşlı Moğol'un Hun devlet ricalinden biridir. Buradaki kazılar sonucunda Asya Hun devlet teşkilatı yapısı ve devlet içlerinde izlenen strateji hakkında bilgilere ulaşım yapılarak çıkarımlar yapmak mümkün olmaktadır¹⁹.

Tuyahdı (tüekta) Kurganı, Tüekta köyü civarında yer alan bu kurgandan, çıkarılan buluntuların arasında en önemlileri; bir erkeğin kıyafetleri, küçük masalar, hançer kını, ocaklar, demir kılıç parçaları, ok gövdeleridir²⁰. Tüekta kurganının kaderinde de diğer kurganların

¹⁴ Çoruhlu, "Arkeolojik Kazı Sonuçlarına göre", 1055.

¹⁵ Dönmez Şevket, "Pazırık 5. Kurgan Halıları Işığında Geç Demir Çağı Anadolu- Orta Asya Kültürel İlişkileri Üzerine Yeni Gözlemler", *Sanat Tarihi Yıllığı* 16 (2003): 11.

¹⁶ Dönmez, "Pazırık 5. Kurgan Halıları Işığında", 11.

¹⁷ Nejat Diyarbakırlı, "Eski Türklerde Kültür ve Sanat", *Türkler Ansiklopedisi* 3 (2002): 879.

¹⁸ Gömeç, "İslam Öncesi Türk Tarihi Kaynakları Üzerine", 63.

¹⁹ Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), 208.

²⁰ Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, 209.

kaderinde olduğu gibi pek çok malzeme çalınmıştır. Hırsızlık yapılmadan önce soyulan mezarın bir erkeğe ait olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda burada farklı dönemlere ait kurganlar da bulunmuştur. 1937 yılında S. V. Kiselev başkanlığındaki kazı ekibi tarafından birkaç tanesi kazılmıştır. Taş kabinlerin olduğu görülüp Göktürk dönemine ait büyük kurganların yanında yer alan 2 ve 4 numaralı kurganlarda at iskeleti de tespit edilmiştir. A. Gavrilova göre, bu kurganların Hun dönemine ait olduklarını kaydedilmektedir²¹.

Başadar Kurganı, diğer kurganlarda olduğu gibi bu kurgan da soyulmuş durumdadır. Kurganda bir kadın ve bir erkeğe ait mumyalanmış ceset bulunmuştur. Bu cesetlerin üzerindeki süslemeler Hun sanatı hakkında ipuçları vermektedir. Mezarda ayrıca erkek çizmesi bulunmuştur. Kurganda bulunan At cesetleri, koşum takımları ile birlikte gömülmüştür. Aynı zamanda Kurganda bulunan eyerlerden birinin üzerinde halı bulunup bu halının bir metrekaresinde yetmiş düğüm olduğu ve V. Pazırık kurganındaki halıdan daha eski olduğu bilinmektedir²².

Ulandırık Kurganı, bu mezarda da Pazırık kurganındaki eşyalara benzer eşyalar bulunmuştur. Proto-Türk ve Hun kültürüne ait olduğu kabul edilen kurganın çoğu toprak ve taşlar ile kaplatılmıştır. Mezarda kadınlara ve erkeklere ait pek çok eşyalar bulunmuştur²³.

Katanda kurganı, Pazırık ve Şibe kurganı gibi bu kurganda önemli maddi kültür unsurları barındırmaktadır. Altay bölgesinin en eski prens mezarlarına sahiplik eden iç Asya'daki Katanda nehrinin sol sahilindeki katanda köyü civarında ortaya çıkarılmıştır²⁴. Diğer kurganlarda olduğu gibi Asya Hunlarına ait çeşitli eşyalar bulunmuştur.

Berel Kurganı, Berel kurganları üzerine yapılan ilk çalışma Güney Altaylar bölgesinde Wilhelm Radloff ve ekibi tarafından 1865 yılında yapılan 1. Büyük Berel Kurganı kazısıdır. Radloff incelediği Berel kurganlarını Erken Demir Çağına tarihlemiştir. Sovyet döneminde 1959 yılında St. Petersburg'daki Hermitage Müzesinden Sergei Sorokin, başkanlığındaki bir ekip tarafından Berel'deki 1. Kurganının tekrar araştırılması amacıyla bir arkeolojik araştırma gezisi düzenlenmiştir. Sorokin, kurgan kazısından elde ettiği buluntuların Pazırık, Başadar, Tuekta ve Katanda kurganlarının buluntularıyla benzediği ve söz konusu kurganların aynı kültüre ait olabileceğini sonucuna ulaşmıştır²⁵. Berel' de çeşitli büyüklüğe sahip 100'den fazla kurgan bulunmaktadır. Bu kurganlarda önemli Hun buluntuları ele geçirilmiştir. En dikkat çeken ise İskit tipi demir bir hançer, eyerin ön boyunduruğunu süslemek için altın varakla kaplı hilal şekilleri, koşum takımları, realist görünüşlü geyik başları bulunmasıdır²⁶. Hayvan üslubunun örneklerine bu kurganda rastlanılmıştır.

Ukok Kurganı, 1972 yılında Rusya Federasyonu'nun, Dağlık Altay otonom bölgesinde yer alan, Ukok Platosundaki kurganlar üzerine ilk çalışmalar, V.D Kubarev tarafından gerçekleştirilmiştir²⁷. 1990-1991 yılları arasında Natalya Polosmak ve ekibi tarafından

²¹ Ali Toroman, "Türk Tarihinin Kaynakları: Altay'da Hun Maddi Kültürünün Arkeolojik Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *GTTAD* 2/3 (2020): 15.

²² Yaşar Çoruhlu, "Hun Sanatı", *Türk Tarihi Araştırmaları, Mimar Sinan Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi*, (2019): 14.

²³ Çoruhlu, "Hun Sanatı", 19.

²⁴ Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, 210.

²⁵ Mehmet Kutlu, "Berel'deki 4. Kurgan", *Asya Studies* 4/11 (2020): 60.

²⁶ Çoruhlu, "Hun Sanatı", 15.

²⁷ Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları, Kurganlar, Orta ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*, (İstanbul: Ötüken, 2016), 30.

kazılmaya başlanmış olan Ukok kurganı, Pazırık kurganı ile benzer özellikler göstermektedir. Kurganda cesetler eşyalarla birlikte gömülmüş durumda bulunmuştur. 1993 yılında açılan kurganlardan bir tanesinde soylu bir kadına aittir. Ceset mumyalanmıştır ve vücudunda dövmeler bulunmaktadır. Bu dövmeler II. Pazırık kurganında bulunan erkek iskeletine bulunan dövmelere benzemektedir²⁸. Yine burada da Pazırık kurganı ile benzerlik dikkat çekmiştir. Çıkarılan kurganlardaki yağmalar nedeniyle kalıntıların tamamına ulaşmak mümkün olmamıştır. Arkeologlar ellerindeki imkânlar doğrultusunda ulaşılan eşyaların Hunlara ait olduğuna dair sonuçlar elde etmişlerdir.

SONUÇ

Ülkemizde Asya Hun İmparatorluğunun gizemli tarihini aydınlatacak çalışmalar ve bu çalışmalarda kullanılabilecek kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bilindiği üzere Asya Hun İmparatorluğu ile alakalı bilinen tek yazılı kaynak Çin kaynaklarıdır. Çin kaynaklarından hareketle Asya Hun Tarihini tam anlamı ile anlamak mümkün değildir. Bu kaynakların asıl amacı hanedanlıklar üzerinden Çin tarihinin kayıtlarını tutmaktadır. Asya Hunları ile münasebette buldukları dönemler hakkında bilgileri almaktayız. Çin ile ilk irtibatlardan öncesi Asya Hunlarının tarihi açısından karanlıktır. Ulaşılan bilgilerin objektifliği ise tartışma konusu olmuştur. Çin kaynaklarından sonra ise en önemli verileri arkeoloji sunmaktadır. Buradan hareketle Asya Hunlarının hüküm sürdüğü bölgeler üzerinde yoğunlaşmak daha doğru bir sonuca götürecektir. Çin, Moğolistan ve Rusya bu kritik bölgelerdir.

Bu çalışmada Rusya sınırları içerisinde yer alan Asya Hunlarına ait kazılardan bahsederek bu alanda gün yüzüne çıkarılmış maddi kültür unsurları aktarılmıştır. Rus arkeologlar, kazı çalışmalarına oldukça önem vererek Altay ve Orta Asya bölgesinde bulunan mirasları büyük bir titizlikle ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Buradan çıkarılacak net sonuç ise Rus arkeolojisinin, Türk tarihi açısından önemlidir. Çıkarılan malzemeler alanında uzman birçok arkeolog tarafından incelenerek Asya Hunlarının kültürel özellikleri ile harmanlanarak bu imparatorluğa ait oldukları kendilerince kanıtlanmıştır. Şüphesiz çıkarılan kalıntılar kültürel miras niteliğindedir. Bu tarz arkeolojik çalışmaları Türklüğün eski çağlardaki görünüşü olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Rus toprakları üzerinde Rus bilim insanlarının katkıları ile yapılan arkeolojik kazılar sonucunda pek çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Fakat pek çok Türk bilim insanı, Asya Hunlarına ait kalıntılar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler ise yine bir çok akademisyenler tarafından kabul görmüştür.

Asya Hunları yüzyıllardır çeşitli kültür hareketlerine ev sahipliği yapmış, Altay bölgesinde geniş kitlelere hükmederek kültür çevresi oluşturup yayılmıştır. Yüzyıllardır Türk toplulukları birbiri ardına devletler kurarak bu kültürlerini kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Bugün bu kültür kalıntılarını arkeoloji sayesinde net bir şekilde görmekteyiz. Yani Arkeoloji köklü tarihimizi aydınlatmada güçlü bir ışıktır. Burada Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Bizim milletimiz derin bir maziye sahiptir*" sözü akıllara gelmektedir. Bu sözden de idrak edileceği üzere Türk tarihi derin bir kültüre sahiptir. Sonuç olarak İç Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırından, Bugün Anadolu'ya kadar uzanan ve geniş bir coğrafya'ya yayılan Türk toplulukları belli bir çerçeveye sığmayacak kadar geniştir. Çalışmamızda sadece Rusya sınırları içerisinde yer alan ve Asya Hunlarına ait olduğu düşünülen kurganlar ele alınmıştır.

²⁸ Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, 211.

Rusya bölgesinde ortaya çıkarılan bu kurganlar aydınlatılmayı bekleyen pek çok soruyu bünyesinde taşımaktadır. Bu çalışma ile Asya Hunları ve Rusya bölgesinde yer alan kurganların arasındaki bağlantıya ışık tutularak bu coğrafyadaki Asya Hun kalıntıları aktarılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Baykuzu, Tilla Deniz. *Asya Hun İmparatorluğu*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.
2. Çoruhlu, Yaşar. *Eski Türklerin Kutsal Mezarları, Kurganlar, Orta ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Ötüken, 2016.

3. Çoruhlu, Yaşar. “Arkeolojik Kazı Sonuçlarına göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği.”, 38, ICANAS 10-15.09.2007 Ankara/Türkiye Bildiriler/Papers-Tarih ve Medeniyetler Tarihi-History And History of Civilizations, *Atatürk, Türk Tarih Yüksek Kurumu III* (2012): 1051-1069.
4. Çoruhlu Yaşar. “Hun sanatı”, *Türk Tarihi Araştırmaları, Mimar Sinan Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi* (2019): 1-40.
5. Diyarbakirli Nejat. “Eski Türklerde Kültür ve Sanat”, *Türkler Ansiklopedisi 3* (2002): 827-895.
6. Dönmez Şevket. “Pazırık 5. Kurgan Halıları ışığında Geç Demir Çağı Anadolu- Orta Asya Kültürel İlişkileri Üzerine Yeni Gözlemler”, *Sanat Tarihi Yıllığı* (2003): 10-28.
7. Ercilasun Konuralp. *Türk Tarihinde Asya Hunları Birinci Hâkimiyet Dönemi*, İstanbul: Dergâh yayınları, 2019.
8. L.N Gumilev, *Hunlar*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.S
9. Gömeç Sadettin. “İslam Öncesi Türk Tarihi Kaynakları Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 20/31 (2000): 51-92.
10. Kutlu Mehmet. “Berel’deki 4. Kurgan”, *Asya Studies* 4/11 (2020): 174-207.
11. Sarıtaş Eyüp. *Çin’de Hun Araştırmaları*, İstanbul: Selene Yayınları, 2010.
12. Taşağıl Ahmet. *Bozkırın ilk İmparatorluğu Hunlar*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.
13. Toroman Ali, “Türk Tarihinin Kaynakları: Altay’da Hun Maddi Kültürünün Arkeolojik Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *GTTAD* 2/3 (2020): 24-54.

İnternet Kaynakları

1. Etnicheskaya Identifikatsiya Pazyrksoy Kultury (Istoriografia Voprosa), Этническая идентификация Пазырыкской культуры (историография вопроса)
2. https://idel-altai.ucoz.ru/publ/etnicheskaja_identifikacija_pazyrykskoj_kultury_istoriografija_voprosa/1-1-0-1 Erişim Tarihi: 16.11.2020.